

धर्मजारक

विवेकानन्द

संस्कृत
काव्य

१८६९

१

॥ इति प्राचीना वृत्ति ॥

(2)

श्रीगणेशायनमः॥अम्॥ ३ स्यज्ञपश्चात्तायस्यपापरिहोः पुत्रघसप्रायश्चित्त
 गहग्रकारउच्यते॥ प्रायश्चित्तकर्त्तोऽन्नातः कृतनिष्क्रिया सन्॥ वनुरः त्रीनूदा केवजे
 धात्मवित्रब्राह्मणं सभ्यतेन नोदि शयहृतम्पातैराक्तैस्याज्ञादेव स्त्रिअभुत्तानः सभ्या
 नृप्रदक्षिणीकृत्सहदयेताकेव्याप्ता स्यामां प्रणमेत् ततः किंते सभ्यै किंते कार्यं अम्भासा
 मावादि सत्यमेव वदेत्यादिप्रदेशं सभ्यपुनर्गतः गोवदयोः प्रसेवं प्रसान्नायेन यथा शक्ति
 स्तुवर्णरौष्ट्विष्ट्वान्तर्दर्थतदर्थवानिष्ठा ॥ अष्टुकस्य ममन्माप्रभृतिअद्याव
 त्तेजातानातकामामसवद्सवद्कायेवाविकमानविकसांसर्जिकस्तु
 शास्य षड्भुक्ताभुक्तपीतापीतसकपातकातिपातकोदिवातकसंकरकीकरणामलि

प्रायश्चि

२॥

(3)

नीकणजातिभ्रंशंकरणप्रकीर्णपातकानंनिरासार्थंअनुपहेकता॥प्रायश्चित्तमुपदि
शंतुभवतःरत्युन्व्याण।सर्वेधर्मविवेकाग्रजायारःसकलाद्विजः॥ममद्देहस्यसंश्रुथा
कुर्वेलुद्विजसत्तमाः॥मयाहृतमसुद्योगात्मगतकिञ्चिब्दं॥प्रसादःक्रियतांमहोशु
भानुजांप्रयच्छथ॥ज्येष्ठतमविज्ञाहेमुद्विजसत्तमैः॥इत्येवंसंप्रार्थममानुष्ठंतुभवं
दु॥ इतिपुनःप्रथमेतद्॥ततःसभ्याप्रायश्चित्तमत्तरमत्तुनार्थेतस्यशरीरदत्यादिक
शक्तिंनात्वा प्रायश्चित्तेष्टुतममध्यामाभधर्मसुपूर्वकांश्चविचार्याऽस्मिन्प्रायश्चि
त्तपक्षे अयशक्तिनिश्चित्यद्युस्तकवाचनद्वेकमनुवादकमुखेनकथयुः॥अनु
वादकस्याग्रेप्रसाम्नायाश्रशरात्मा कल्पयेयुः॥अस्मिन्कालेप्रायश्चित्तकर्त्तीचंद

२॥

(3A)

दनुष्णा दिभि मुस्तके रजां च विधाय निबंध प्रजात्वे न किञ्चिथ धाशक्ति द्वयं विधा
 यतां जक्षिलुटो नम्रस्तिष्ठेत् ॥ ततः आनुवादकः स्वोक्तव्ये एव विशेषेण विद्यायां सर्वो
 ला नां महायात कव्यतिरिक्तानां पात्रदानां भग्नानां भूत्वा उद्दिष्टीत्य
 न असुकं प्रसान्नाये न दारा प्राप्त्ये
 ति ॥ तेन त्वं कृतार्थं भाविष्यति ॥ प्रसुप्ति ॥ ॥ त्रिः तश्च मात्रे प्राप्त्यितं शक्त्या अः
 नुसारे णष्टद्वद्ग्रह ॥ त्रिव्युत्पाद ॥ साधाव्याप्ति ॥ अथै सम्यानुसत्तं काया प्रसान्ना
 वश्च ॥ गायत्रीयुतं जपेत् ॥ व्याह सातिल होस सहमा दृश्द शब्दासुणभोजनं ॥ यो
 जनपरिमितादेव तीर्थयानायाः कप्रस्तर्थं जोदानं ॥ गोनोल्यानां मूर्खण्डेययो

निर्वीतवर्धतदधीनां दर्शना ॥ शुक्रके शस्य द्वादशम्प्रानेनि ॥ दिग्युणद्वादश आमान्न
 द्वार्तेहु शत्रुप्राणायामकर्णे ॥ द्वादशोपवासे ॥ इकलौ हितो पारायठो ॥ जातेषु कृ
 तेषु इकैकं प्राजाप स्थल तो भवति ॥ तत्र षड्बुद्ध प्रायश्चित्ते ॥ द्वादश दिने खुटकैकं
 प्राजाप स्थं पृथिकल्यः ॥ गण्यमने साधी ॥ शतां द० ॥ प्राजाप स्थाभवं त्रिसाधी
 व्यायश्चित्ते पृथिव्यादिं शत्रु ॥ ८८ ॥ प्राजाप भवं ति ॥ विजेयं तत्र शत्रु स्थ मान्नहि
 गुणं ॥ चत्वारिं शतमास्वाः ॥ ४७ ॥ तद्वर्धं विशति साधाः ॥ तद्वर्धं दशमास्वाः ॥ तत्र
 सुवैर्णग्न्यायं तद्वशक्तो रजतं ग्राह्य ॥ ततः प्रायश्चित्तकञ्जा अनुवाद्य कोक्त
 प्रायश्चित्तं भवत्तु प्रहृत्यगीवत्य ॥ समानपूर्वकमस्याद्य प्रणम्य सम्याद्

(५८)

विसर्जयेत् ॥ तस्मिन्द्वनि प्रायश्चित्तकर्त्तुं उपसंकुर्यात् ॥ अशक्तश्चेदुविष्णानं
 शनं कुर्यात् ॥ तत्कस्यां चिदिर्कार्यां प्रियो तस्माध्याक्रिक्रियाः ॥ सायान्हका
 कैगंगादितीर्थे बु ॥ देशकाले संदेशे उक्तशम्भो ममतन्मप्रद्रेष्टतिः
 धयावदनात् नातकामाकामसर्वं कार्यकवाचिकमानसिकसांसर्ग
 कं सर्वास्त्वं भुक्ताभ्युक्तवीतार्थीतस्व तद्वेष्यातकलघुपातकसंकलीकर
 णमलीनीकरण अपात्रीकरणजापत्रकरणप्रकीर्णपातकानां रासेन आ
 त्मशुद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वर प्रमीत्यर्थं च अमुकप्रसाम्भायेन प्राच्योदीच्याग
 लहितेनायथा राज्ञिक इष्ये ॥ इति संकल्प्य ॥ यानिकानिच्चयापात्री ब्रह्महस्त

“४॥

(5)

समानिच्च ॥ के शा ना अत्यन्ति षंगित स्मात्के शांन्व पास्य हे ॥ इति मंत्रेण शिरवासुहो
 पवर्जन रवरो माणिवापुष्टिवा ॥ स्नात्वा ॥ प्राञ्छुरवः सन् रहादशां गुलपामाङ्गादि
 दंतकाष्ठेन ॥ आयुवलंयशोवर्च प्रजाः पृष्ठहानि चाक्षुस्त्रपञ्चां चैत्तचाचत
 औदहि वनस्यते ॥ इति मंत्रेण इता न त्वं गो य ॥ ॥ भरमादिस्त्रानं कुर्याद् ॥ तत्र भ
 स्मस्त्रानं मूर्वे ॥ अग्निहोत्रादिस्त्रासु तपश्च स्मविलियय दारीर शुद्ध्यर्थं भ्रस्मस्त्रा
 नमहेक रिष्ये ॥ इति मंत्रेण कल्य ॥ सर्वांगे उत्तमविलिय ॥ ईशानाय नम इति शिरक्षि ॥ त
 त्युषोय नम इति मूर्वे अचोराय नम इति हृदय ॥ वासदेवाय नम इति गुह्य ॥ संघोजाताय नम
 इति पादयोः ॥ ऊर्मिति सर्वांगे उभ स्मविलियोदके निविष्ट्य ॥ भ्रस्महृत्यु न सहं प्रिय

“५॥

(5A)

उत्तीरमागत्य॥ शरीरसुध्यर्थं गोमयस्नानं करिष्ये॥ इति संकल्प्य॥ गधद्वारा मिति गो
 मयं अग्रम प्रचरते। नामो वधीनां वेवते॥ तासामृष्मयलीनां पवित्रं कायशोधनं॥
 गोमयं सर्वं गोशि रुप्रभृति अंगानि विलिष्यो दके न विनि
 निमित्यगोमयमुद्भव्य॥ पुनरात्मातारमागत्य॥ शरीरसु
 ध्यर्थं मिति कास्नानं करिष्ये। बलिहृथापवर्ता नां शिवं विनि
 पूर्णिष्ठथिवि॥ प्रयाम्भस्मिप्रवत्तात्मका जिनोषिमनि॥ इति अ
 मिं प्रार्थी॥ मावो रिषरवनि तायस्मै का वाहं खना मिवः॥ द्वि

"५॥

(६)

यज्ञतुष्टदमाकंसर्वमस्तनातुनैरः। स्तदं रवनती॥ स्योनाप
थिविभवान्दक्षरा०॥ इति मृदमादाय॥ आयनेते०॥
इर्वा इति द्रवामादाय॥ तत्सवितु०॥ इति सर्वमृदमृशु
भ्या॥ भूमौ मृदं निध्याट॥ प्रवृद्धिशिमृदं क्षीपिकृ॥ तद्य
धा॥ त्रातारमिंद्रं॥ पर्वस्याम्॥ यमायसोमं॥ यमायसोमं॥
दक्षिणस्यां॥ तत्वायामिपाद्-यमतः॥ वयं सोम॥ उत्तरतः॥
ॐ तत्स्तुर्येरोदसीउभेदोषावस्तोरुपब्रूवे॥ भोजेक्ष्मृश्चस्मां "५॥
अभ्युच्चरासदा॥ उपरिष्ठाद्॥ ॐ अधः पश्य स्वसोपरि

(69)

संतरांपादकोहरा॥मातेकृपशप्रकोहशस्त्राहित्रावभवि
 धु॥इत्यधः॥स्तदेसर्वंगेविलिप्य॥तथथा॥सहस्रशी
 षपुरुष॥०शिरसि॥अस्मान्यांतेनास्तिकाभ्यांकर्णाभ्यांछु
 कादधि॥यक्षमंशार्षरुपमस्ति काजिक्षायाविवहामिते॥
 इतिमुखेऽग्रीवाभ्यस्तुतु छ हायःकीकस्ताभ्योअनुक्या
 त्॥यक्षमंदोषरुपामंसाभ्यातुबाहुभ्यांविवहामिते॥इति
 ग्रीवायां॥आत्रेभ्यस्तेमुदाभ्योवनिष्ठोहृयादधि॥यक्षमंसते
 म्ताभ्यांयक्षप्राशिभ्योविवहामिते॥इतिहृये॥नाभाना

॥६॥ भिन्न आदेव क्षुश्चित्सूये सा या। कवेरपत्यमादुहे॥ इति नाभौ॥
त्वमिं प्रसजोषसमकैविभविवाक्षोः॥ वज्वंशिशान अोजंसा॥
(7) इति वाक्षोः॥ स्योमानं स्वरणहुए हिव्रप्लण स्पते॥ कक्षी वंतंयः
औशिजः॥ कक्ष्योः॥ यः कुक्ष्योमः समुद्र इव पिन्वते॥ उवारा पे
न काकुदः॥ इति कुक्ष्योः॥ वक्ष्योमः समुद्र स्पुत्रश्चिन्या क्षणोति
समनादगत्य॥ इषुधिः संकाद न असर्वाः पष्ठेन इन्द्रे नयति
प्रसूतः॥ इति पष्ठे॥ ऊरुभ्यां तं अष्टावक्ष्यां मार्हिभ्यां प्रपदाभ्यां॥ ॥७॥
यक्षमंश्रोणिभ्यो भासदाक्षेत्रो सेवि वृहामिते॥ इत्युर्वाः॥ मेहनादनं कर
णाक्षोमभ्यस्तेन रवेभ्यः॥ यक्षमंसर्वस्मादत्मनस्तमिदं वि वृहामि

इति ज्ञानोः॥ एता वानस्य मणः॥ इति पादयोः॥ यस्मिन्ब्रवनि हस्तयोः
(३८) पंचश्चितीनां वसु॥ स्याशयस्वयोऽस्मधुक्तिवेवा शनिर्गहि॥ इति हस्तयोः॥ अंगादं गक्षेन्नालो नो जातं पर्वणि पर्वणि॥ यश्मं स
र्वस्यादस्तमनस्तमिदं विवृहामिति॥ पुरुषस्तत्तेन सर्वो गविलिप्य॥
अश्वक्रांतिरथकांलेविष्णुक्रांलेवरुधरा॥ सिरसाधारयिष्यमि
रक्षस्वमांपदेपदे॥ इति द्वारो लहतं मृदं शिरसि स्तुति निधाय॥
मृत्तिकास्त्रानं प्रक्षाल्या॥ हिष्पश्चं गंवरुणं प्रथर्या॥ उदगत्रिमृ
त्या॥ अगोदर्त्तेनं कृत्वा॥ पुनः सकृन्जमृत्या॥ सुमित्र्या अगपः॥

॥७॥ मां प्रजां ॥ समुद्रज्येष्ठा ॥ आनोभाद्वा ० एतोन्विद्रूपवाम ॥ नंटि
ना नक्तिनी ॥ स्नानं गत्वे नमं त्रस्तानमहं करिष्ये ॥ गंगा गंगेतियोक्तयो ०
(8) आयोहिष्ठाः समुद्रज्येष्ठा इति धूरतोन्विद्रूप ० तरत्समंदी ॥ इमं गंगे ॥
सतं च सत्वयं ॥ ब्रह्मादयो येऽपाः ॥ तां देवास्तर्पयामि ॥ छण्डश्लहमद्वैपाय
नं ॥ तान् भावितर्पयामि ॥ नां पृष्ठतयिमि ॥ यन्मयदृष्टिरोयं ॥ गंगा गे
गे ॥ यदंतियद्वृहरके ॥ त्रिभिर्विवरण ॥ उपप्रियं पनिप्र ॥ माता
पित्रोर्यनश्लहमतं ॥ कुशोदकेः ॥ रा ॥ मार्जन्यित्वा ॥ गाय-गागृष ॥ ८॥
गोमुत्रं गंधवारेति गोमयं ॥ आप्यायस्वेपयः ॥ दधिक्राण्याइति द
धिः ॥ दृतं मिमिक्षेष्यते ॥ पंचगव्येन स्त्रात्वा ॥ द्रवस्यतेन कुशोदशोन

(४१)

स्नात्वा ॥ शुद्धकेन स्नात्वा ॥ इति त्रिर्जलं दृत्वा ॥ जलादुतीर्या ॥ अहतवस्त्र
 परिधानानि कुर्यात् ॥ द्विरावस्था ॥ उधृष्टुपुंडुधारणादिकृत्वा ॥ प्रायश्चित्तां
 ग्रन्थतं विष्णुमदिश्य आद्यं कुर्यात् ॥ सर्वेण विष्णुमुद्दिश्य त्रायोकं ब्राह्म
 एगा ॥ निमं य अर्थं पाघादा नो सं प्रज्यभ्यभोजयेत् ॥ तैर्यो आसान्नं वाहया
 त् ॥ गवामं गेषु तिष्ठति भुवना निवरुद्धरा ॥ य स्मात् स्माति वं मे स्यादि हले
 के परत्र त्र ॥ प्रायश्चित्तां ग्रन्थतं प्रत्यक्षं गात्रतत्रत्याम्नायेन ग्रन्थनिष्ठाश्या
 ॥ तत्रादौ गोदा न विधिः ॥ तत्र गोले शरणः ॥ पात्रलक्षणः ॥ याज्ञवव्याः ॥ यथा
 कथं विद्वां गं धेनु बाध्येन सर्वे ॥ आरोगां परित्वा गांदतस्वर्गेन स
 हायते ॥ गोरेकं स्येवदा तस्या श्रोत्रियस्य विषेषतः ॥ सोहितारयते पूर्वी
 सप्तवसप्तव ॥ ॥ स्कंदपुराणे ॥ स्पृष्टश्च गवहश मयं षतिपापं इति नाम्ना गा

८

८४

(१)

वः स्त्रिदिवं व्रजांति ॥ गोरक्षिता श्वों पवयं वित्तं गोभि न तु त्यं धनम
 स्त्रिकिं वित् ॥ देवलः ॥ सुशीष्मां लक्षणवती युवतीं वत्स सं दुतां ॥ बुधाध
 वतीं स्त्रिधां धेनुं दद्याद्य वश्च शः ॥ हारितः ॥ बुद्धु युर्यां तु गायो वे ग्रालणा
 योपपाद येत् ॥ उत्तार ये त्य अत्यानं स्य कुला निव ॥ वेदव्यासः ॥ अ
 ते गता भुक्तय जाय य लब्धः प्राणक्रता निजिता श्वाकर्जा श्वा ॥ हृष्टे छेष्टे
 श्वा: पाषाणाभ्यां गता श्वद्वारे गो विषेषा प्रशस्ताः ॥ अतर्गजिएषा ॥
 श्वक्य शान लब्धाय थामूल्य प्राप्ता ॥ प्राणक्रता लब्धा आत्मय विक्र
 य लब्धा निजिता: श्वेत्रिष्यै दुद्वास्ति नालत्या ॥ ओकाजागृहजातोः ॥ हृष्टे
 छोड्हेष्टाः व्याधि हृष्टा कां तासती स्वामि न त्य कास्वायं च यक्तलब्धः

(9A)

अथादेयागोरुक्ते॥ नशं पापवस्त्रां ववंध्यां रोमां निधा॥ नवं गानयरि
 आतां दघाङ्॥ ब्राह्मणवै। ब्रह्मपुरायाः॥ पातोदकां जग्धत्यां उग्धदोहनं नि
 रात्रियं॥ उन्मत्तामंगृहीनां वस्त्रां महाशनां॥ मूढधेनुं यवस्त्रं नि
 त्य> ब्रतवित्स्तनां॥ नदेयाश्रामणोऽभ्यश्वदोषं वृषं भन्तथा॥ पादकां
 ग। जग्धत्यां मिति वृद्धतोपलस्त्रां॥ उग्धदोपामिति स्वकीय उग्धप्रा
 श्रानवती॥ महाशनाब्रह्मां क्षेत्रां उग्धेनुं यं वलवलेवाभिणा भवती
 विश्वामित्रः॥ नैकश्चंगां वलवलवलवलस्त्रां॥ नदेयात्रि
 स्तनां वैष्णवां शुभामेव दापयेत्॥ शानकवं महाभास्यते॥ यावंतिरोमा
 णि भाषंति॥ धेन्वा॥ तावंतिस्वरीलिमहीयतेसः॥ सर्वा युताभिश्वा
 पिततस्त्रिलोके। कुलेसमुपस्त्रं तमामतसः॥ ज्ञावलिः॥ होमार्थसिग्निहत्रस्ययोगा

२

(१०)

दधाद्यात्वितां। त्रिवितपूर्णादथिवीतेनदत्तानसंशयः॥ नैदिषुराणे॥
 अपांत्रेयादगोर्दत्तादातारंनरकंवज्जेत्॥ कुलेकविंशत्यादुक्तंगृहातारं
 नपातयेत्॥ आत्रेयः। सीदते वद्वक्षत्याश्च श्रोत्रियायाहिताग्नेये। अ
 तिथिप्रियदत्ताय देयाधेत्॥ पवस्त्रका। अथपात्रलक्षणां। अकुलना
 यमुखविलुभ्यायपिशुनां॥ व्यक्त्ययेत्ताय गोदेयानक
 थंवन॥ कदर्थनवदातव्यानकीनोर्मनानासिके। गोजावेनवदात
 व्यातथागोप्त्वरसाषभां। किनाश्चाहवक्तव्याहकाः॥ अथप्रयोगः॥
 अघेत्यादिदेशकालो संकीर्त्यनिरिवत्तदूर्भाग्युस्वल्पम्
 उनीतिवाधाशांतिपूर्वकं आदुराग्यधनधान्पद्वियदवत्तुम्

१

(10A)

दसंततिग्राम्नि॑ पर्वकं गोरोमनुल्यं वत्सरावधिस्कळभोगपरिष्ठृण्खर्गतो
 कप्राम्निकामः श्रीपरमेश्वरप्रात्यर्थं गोप्रदानमहंकरिष्ये ॥ तदेगगणपतिषु
 जनं पुण्याहवा वनं ब्राह्मणं गोऽप्यजनं करिष्ये ॥ इति संकल्प्य । गणना
 त्वागणपतिष्ठृत्य । खसानुसारणपुण्याहवा वनं लक्ष्या । ततः अमुकगो
 त्रोत्प्रोहं अमुकशारवाध्याय । अमुकशमाहं अमुकगोत्रोत्प्रभं अमुक
 शाध्यायि नं अमुकशमाणं गोप्र ॥ हीतारं त्वामहं छट्टे ॥ इति वृत्त्वा । ८
 तवयादोदकं तीर्थमुखे वेदाप्राताधिता । पाद्यं गृहाणविप्राम्य भूमिदे
 वनसो स्तुते ॥ महाविष्णुखरूपिणो गोप्रतिग्रहीत्रेब्राह्मणाय इदं पाद्य ॥
 अस्मिन्त्राण्डे ॥ भूमिदेवाग्रजं सासित्वं विप्रपुरुषो तत्त्वे ॥ प्रत्यक्षयश्च पु

(11)

रुपोअध्येयप्रतिगृहतां॥अध्ये॥विस्मुरुपद्वजश्रेष्ठमृदेवयंलिपावन॥य
 रूपनमस्ते स्तु पात्ररूपनमोस्तुतो॥महाविश्व०॥आमनीय०॥अयं मंत्रः
 सर्वत्रपूजनेव्यक्तः।२वल्लं।मजोपवीतंगंधंपुष्यंधूपंदीपं सर्वीकं का
 राथीयथाशक्ति स्तवण्डिता॥प्रार्थयेद्॥यद्वन्नक्तविप्रतविस्त
 रूपिणी॥तत्सर्वममदीयस्यविस्मैस्त्वे स्तवस्त्रूपिणां॥इति प्रार्थीयत्वा
 गोः पूजनं कायें।तद्यथा।अयेन्प्रार्थीय०॥सकलं पापक्षयाक्षं आपरमेश्व
 रप्रार्थीगोः पूजनमहं करिष्ये।तज्जादौ गविदेवतांन्यासंकरिष्यि॥श्टं
 गम्भैश्चल्लविश्वंन्यसामि॥श्टंगाग्नेसर्वतीर्थीन्यसामि॥श्रीरोम
 धध्येमहादेवंन्यसामि॥तल्लोटेऽग्नेमहादेवंन्यसामि॥नावंश्रीष ला

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००९ (महाराष्ट्र)
दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८
Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com